

Отново за средновековните стенописи от църквата „Св. Георги“ в Колуша, Кюстендил

[Любен Домозетски](#)

Статията разглежда иконографските особености на част от запазените стенописни фрагменти в олтарното пространство на църквата „Св. Георги“ в Колуша, Кюстендил. Различни аспекти на запазените средновековни стенописи в църквата вече са били предмет на изследвания и съществуват публикации по въпроса, но фрагментите от сцената „Поклонение на жертвата“ тук се разглеждат за първи път и на базата на някои иконографски особености са потърсени паралели сред други паметници от епохата и е направен опит за датиране на разглеждания живописен слой. Настоящият текст е представен като доклад на четиринадесетата интердисциплинарна конференция за млади изследователи „Климентови четения“ (2013 г.) и представлява малка част от по-обширно проучване по темата, което ще бъде представено изцяло в следваща публикация.

This article treats the iconographic features of particularly preserved wall-painting fragments within the altar space of the church “St. George” in Kolusha, Kyustendil. Different aspects of the preserved mediaeval frescos in the church have already become a subject of research, there are also many publications upon this matter; the fragments of the scene “The Officiating Bishops” though, are being analyzed here for the first time, and considering some of their iconographic features it has sought comparison with other monuments of the same age and it has also tried to date the wall-painting in question. The following article has been presented as a report at the fourteenth interdisciplinary conference for young researchers “The Climent Readings” (2013), just a small part of a broader study upon this subject, which is going to be presented completely in a next publication.

Благодарение на реставраторски намеси през последните няколко десетилетия, към паметниците със средновековни стенописи в България се прибави още един – църквата „Св. Георги“ в кюстендилския квартал Колуша. Разкритите фрагменти са сравнително малко и също толкова малко е онова, което с категоричност може да се твърди по отношение на тези стенописни „останки“, но със своя стил, а както ще видим по-нататък и с някои иконографски особености, те представляват интересен и ценен пример на монументалната живопис от средновековното минало на Балканите. Няма да се спираме върху всички запазени средновековни стенописни фрагменти от църквата, а ще обърнем внимание единствено на запазените изображения на прави светци в олтарното пространство.

Църквата „Св. Георги“ в Колуша има сложна съдба. Благодарение на няколко реставрационни намеси са установени 5 живописни слоя ([Мазакова 2007](#)). Интерес за нас представлява вторият живописен слой, разглеждан от Лиляна Мавродинова в няколко публикации. От този живописен слой са запазени фрагменти от фигурите на светци в средната апсида, по подкуполните стълбове, по стените и в аркираните проходи между трите олтарни членения, нимбовете на сбита група светци и фрагмент от сцената „Видението на св. Евстатий Плакида“ на западната стена, а също и рисуван цокъл, имитиращ мраморна повърхност и окачена завеса и фрагменти от орнаментални ивици.

В долния регистър на средната апсида са разкрити фигурите на двама светци, по всяка вероятност литургисти, обърнати на изток. За съжаление горната част на фигурите не е запазена. В центъра на апсидата, точно под прозорците е разположен правоъгълник, който

Лиляна Мавродинова определя като олтарен престол ([Мавродинова 1991](#): 196), но живописиста в тази част на апсидата е до такава степен унищожена, че е трудно да се правят заключения какво и как е било представено там. Върху южната страна на стената, отделяща протезиса от пресвитерия и респективно върху северната страна на стената, отделяща диаконикона са изобразени от двете страни на аркираните проходи още общо 4 фигури на архиереи. И четирите фигури са представени фронтално, като тези, разположени върху западната част на стените, са по-добре запазени. Най-цялостно запазената фигура е тази, изобразена западно от аркирания проход на стената между пресвитерия и протезиса: представена фронтално, с евангелие в лявата ръка и дясна сочеща евангелието, със сив стихар и светъл розов фелон, със средно дълга черна заострена брада. Вероятно и останалите три фигури са били представени с евангелие в ръка. Трябва да отбележим специално, че мащабът и на четирите описани до тук фигури е подобен на фигурите от апсидата и същевременно значително се различава от другите изображения на прави светци в църквата, които са значително по-монументални. Именно поради тази причина може да твърдим, че фигурите на фронтално представените светци и фигурите на обърнатите на изток светци са част от една и съща олтарна композиция.

В публикациите посветени на църквата в Колуша разглежданият стенописен слой е получил различни предположения по отношение на датировката. Лиляна Мавродинова, занимавала се най-задълбочено с паметника, датира стенописите от втория слой в края на XI или по-вероятно в първата половина на XII век ([Мавродинова 1991](#): 210; [Мавродинова 1995](#): 33). В една статия от 2006 г. Сашо Цветковски се спира и върху стенописите от Кюстендил, ситуирайки периода на изписване в самия край на XII и първата половина на XIII век ([Цветковски 2006](#): 44). В публикация от 2007 г. Л. Мавродинова се връща към разглежданата живопис и посочва съществуването на метох в Колуша на манастира до Скопие „Св. Георги – Горга“ и връзката на кюстендилската църква с този метох. Тук отново Мавродинова предлага по-ранната датировка и по-точно в първите десетилетия на XII век ([Мавродинова 2007](#): 11 – 12).

Периодът на XI и XII в. е сложен и същевременно интересен етап от развитието на византийското църковно изкуство. След отминалия т. нар. Македонски Ренесанс, през който Ренесанс в декорацията на византийските църкви започва формирането на една строга иконографска програма, на прехода между XI и XII век тази програма добива окончателен вид и в следващите столетия се превръща в задължителна и неотменна декоративна система за всеки византийски храм. След XII век в долния регистър на апсидата намира място композицията „Поклонение на жертвата“. Реакция от оживени спорове на богослови и литургисти по повод природата на Христовата жертва, тази сцена, в своя вече оформен вид, включва изображенията на определени църковни отци, покланящи се на изток, с разгънати свитъци в ръце; в центъра на композицията първоначално се изобразява Хетимасия, а в последствие този „абстрактен символ на христовата жертва“ ([Бакалова 1976](#): 16) се заменя с изображение на младенеца Христос, поставен най-често върху дискус. Иконографските особености на тази сцена, както и причините за нейното възникване и трайно установяване в декорацията на византийския храм вече са била обект на някои сериозни изследвания, а тук само ще припомним, че догматичният ѝ смисъл се свежда до това, че литургията се явява само символ на небесната литургия, служена от ангели, както и на вещественото претворение на хляба и виното в тялото и кръвта на Христос.

По повод на някои иконографски особености на сцената Мелисмос още Гордана Бабиц, първият изследовател занимавал се най-подробно с този въпрос, посочва два примера за вече формиран интерес към иконография на литургично богослужение: това са някои миниатюри от цариградския литургичен свитък Stavrou 109 от библиотеката на Гръцката патриаршия в Йерусалим и сцената „Литургията на св. Василий Велики“ от охридската църква „Св. София“ ([Бабиц 1966](#): 17 – 18). Върху украсата на въпросния свитък е посветена една извънредно ценна статия от А. Грабар. В първата голяма заставка интерес за нас представляват фигурите на св. Василий Велики и св. Йоан Златоуст в поза на молитва пред Богородица. Фигурите са поместени в характерен декоративен орнамент: голяма арка, загатваща черковен свод и аркада, „напомняща стената на иконостаса, през който се вижда вътрешността на храма“ ([Грабар 1983](#): 118). В описания иконографски контекст според Грабар споменатите литургисти са представени в момент на отслужване на литургия и допълва в една бележка

под линия „значи, че те свещенодействат пред олтар“ ([Грабар 1983](#): 117). Другите особено интересни миниатюри са два инициала. Първият представя св. Йоан Златоуст в положение $\frac{3}{4}$, със свитък в ръце обърнат към разположения от другата страна на текста Христос. Следващият инициал представя отново св. Йоан Златоуст, пак в поза $\frac{3}{4}$ и обърнат към Христос, но в този инициал светецът държи книга в ръката си и е изобразен под киворий или с други думи служи в църква. Разглежданият свитък вероятно е с константинополски произход и се отнася към XI в. по палеографски причини и анализ на миниатюрите ([Грабар 1983](#): 105 – 107). Привеждаме всичко това, с цел да се покаже, че в XI в. в самата столица вече има пример за формиране на една нова иконография на свещенодействие пред олтар. Подобна композиция е представена и в църквата „Св. София“ в Охрид, където св. Василий Велики е изобразен в поза $\frac{3}{4}$, леко приведен, с разгънат свитък в ръце пред киворий в сцената „Литургията на св. Василий Велики“. Припомняме, че стенописите от охридската църква се отнасят като време на създаване към втората четвърт на XI век ([Korunovski Dimitrova 2006](#): 52).

Най-ранният пример за поява на сцената „Поклонение на жертвата“ в запазените стенописи сред балканските паметници е от църквата „Св. Богородица Елеуса“ при Велюса, днешна Република Македония. В централната апсида на спомената църква са представени образите на св. Василий Велики и св. Йоан Златоуст със свитъци в ръце и обърнати на изток към изображение на Хетимасия, разположено в средата на апсидата, а фигурите на св. Григорий Богослов и св. Атанасий Александрийски са представени фронтално и с евангелие в едната ръка. От надпис над вратата на храма става ясно, че църквата е възобновена „от основи“ ([Иванов 1970](#): 176), а годината на възобновяване е 1080 г. Вероятно стенописите са създадени около или малко след тази година, за което говорят и някои стилови характеристики. Тук трябва да отбележим, че в апсидата на църквата от Велюса са на лице както новите иконографски особености, които отбелязахме вече в цариградския свитък и в охридската „Св. София“, а именно обърнатите към центъра на олтара, в положение $\frac{3}{4}$ литургисти със свитъци в ръце, така и един по-архаичен модел на фронтално представени светци с евангелие в ръка. Припомняме тук, че в декорацията на апсидата, преди установяването на сцената „Поклонение на жертвата“, фигурират образите на фронтално представени светци. Един по-особен, но извънредно интересен случай представя декорацията на трите олтарни членения на охридската „Св. София“.

След средата на XII век композицията „Поклонение на жертвата“ добива окончателен вид и всичките изобразени в апсидата светци се представят обърнати на изток (а не фронтално). Сред ранните паметници в завършен вид композицията присъства в стенописите на църквите „Св. Панталеймон“ в Долно Нерези от 1164 г. и „Св. Георги“ в Курбиново от 1191. За отбелязване е, че в стенописите от „Св. Панталеймон“ всички фигури, включени в сцената „Поклонение на жертвата“, са представени в положение $\frac{3}{4}$, а не фронтално и са обърнати на изток. На изток са обърнати дори и онези фигури, които са представени по стените и в проходите между трите олтарни членения (за сравнение в Колуша по стените са фронтално представени, а в проходите има изображения на дякони). В центъра на композицията са изобразени два ангела с рипиди и Пригответения престол. При по-късния паметник – стенописите от „Св. Георги“ в Курбиново – изображението на Пригответият престол е заменено с изображение на Младенеца върху жертвения олтар. Тези три балкански паметника – „Св. Богородица Елеуса“ от Велюса, „Св. Панталеймон“ от Нерези и „Св. Георги“ от Курбиново – маркират ясно етапите от развитието на сцената с поклонението в рамките на около столетие – от последните десетилетия на XI век до 90-те години на следващото столетие. На фона на тези три примера, стенописите от „Св. Георги“ в Колуша принадлежат към онази ранна фаза, при която в сцената се изобразяват както покланящи се фигури, обърнати на изток, така и фронтално разположени фигури. В този контекст живописата от Кюстендил е близка по отношение на композицията с по-архаичния вариант на сцената от стенописите във Велюса (около 1080 г.) и предхожда завършения вариант от Нерези (1164 г.). Макар кюстендилските стенописи да са твърде зле запазени, те представляват един много интересен и важен пример на монументалната живопис от периода. До сега в литературата многократно са разглеждани изображенията на дяконите в проходите между олтарните членения, но не е обръщано внимание на изобразените светци от пресвитерия на „Св. Георги“ в Колуша. Сходството на изображенията от Кюстендил и Велюса предполага близко време на изписване на двата паметника, а именно последните десетилетия на XI или самото начало

на XII век. Това напълно оправдава предложената от Л. Мавродинова датировка на стенописния слой и същевременно отхвърля предположението на Сащо Цветковски. И още: за изображенията на дякони в църквата в Колуша Л. Мавродинова пише, че са „единствените известни ни до сега с тази иконография“ ([Мавродинова 1991](#): 210). Но тук припомняме, и то именно по линия на иконографски паралели, че в една от църквите в комплекса църкви „Св. Леонтий“ във Водоча, датирана в края на XI и самото начало на XIIв. са представени дякони в същата поза, както от кюстендилската църква. С този факт допълнително се подкрепя връзката на църквата от Кюстендил с паметниците от района на Струмица, а именно църквите при Велюса и Водоча.

Цитирана литература

[Бабић, Г.](#) авт, 1966. [Христорошкe распре у XII веку и појава нових сцена у апсидалном декору византијских црква](#). *Зборник за ликовне уметности*, 2, с-ци 11-49.

[Бакалова, Е.](#) авт, 1976. [Стенописите на църквата при село Беренде](#), София: Български художник.

[Грабар, А.](#) & [Грабар, А.](#) авт-ри, 1983. [Един цариградски литургичен свитък и неговите илюстрации](#). В *Избрани съчинения*. София: Наука и изкуство, с-ци 104-134.

[Иванов, Й.](#) авт, 1970. [Български старини из Македония](#) 3rd изд, София: Наука и изкуство. Available at: <http://kroraina.com/NI/JI-BSM.djvu>.

[Мавродинова, Л.](#) авт, 1991. [Новооткрити средновековни стенописи в църквата „Св. Георги“ в Колуша, Кюстендил \(Предварителни бележки\)](#). *Старобългарска литература*, 25-26, с-ци 194-210.

[Мавродинова, Л.](#) авт, 1995. [Стенната живопис в България до края на XIV век](#), София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.

[Мавродинова, Л.](#) авт, 2007. [Още за средновековната църква в Колуша – Кюстендил \(Ктитори, светец-покровител и дата на сградата и на първите два стенописни слоя\)](#). *Известия на Исторически музей, Кюстендил*, 14, с-ци 11-18.

[Мазакова, А.](#) авт, 2007. [Проучване, реставрация и експониране на средновековните стенописи в църквата „Св. Георги“ – Колуша](#). *Известия на Исторически музей, Кюстендил*, 14, с-ци 19-36.

[Цветковски, С.](#) авт, 2006. [Служење на светите ѓакони во црквата Св. Ѓорѓиј – Колуша \(Кустендил\) и неколку фрагменти на фрески од црквата Св. Леонтиј во Водоча](#). *Културно наследство*, 30-31 (2004 – 2005), с-ци 39-54.

[Korunovski, S.](#) & [Dimitrova, E.](#) авт-ри, 2006. [Macedonia: L'arte medievale dal IX al XV secolo](#), Milano: Jaca Book.

Етикети: [средновековни стенописи](#)

[иконография](#)
[църква „Св. Георги“ – Кюстендил](#)
[medieval wall-painting](#)
[iconography](#)
[church “St. George” – Kyustendil](#)

Година: 2013

Книжка: 3-4

Рубрика в списание Littera et Lingua: [Култура и съвременност](#)

Сподели: [Delicious](#) [Digg](#) [Facebook](#) [Google](#)

[Plus](#) [LinkedIn](#) [Myspace](#) [Orkut](#) [Reddit](#) [StumbleUpon](#) [Twitter](#) [Yahoo](#)

Source URL: <https://naum.slav.uni-sofia.bg/lilijournal/2013/3-4/domozetskil>